

NIJOLĖ LAURINKIENĖ

Vaivorykštė: laumės juosta, smakas, straublys

Vaivorykštė kaip išskirtinis gamtos reiškinys nuo seno kėlė susidomėjimą ir nuostabą, o kartu ir poreikį suvokti, paaiškinti jos atsiradimą bei prigimtį. Dėl subtilaus spalvų spektro ir jo daromo vizualinio įspūdžio šis fenomenas tapo vienu iš dažniausiai poetizuojamų objektų tiek su mitopoetine pasaulėžiūra susijusioje tradicijoje, tiek šiuolaikinėje kūryboje. Archajinę pasaulėžiūrą atspindinti vaivorykštės kilmės ir esmės samprata, veikiau jos nuotrupos, yra išsaugotos lietuvių pasakojamojoje tautosakoje, visų pirma etiologinėse sakmėse, taip pat padavimuose ir tikėjimuose. Šiuose folklorinės prigimties narytuose atsiskleidžia, kas gi yra vaivorykštė, su kokiomis akcijomis, su kuriais mitiniais personažais, su koku laiku ir erdve ji yra susijusi. Pažymėtina, kad žodinė kūryba yra išlaikiusi daugiasluoksnį – tiek su mitopoetine, tiek su vėlyvesne pasaulėžiūra turintį ryšį – vaivorykštės įsivaizdavimą. Tad vaivorykštės konceptą sudarantys lygmenys yra nelygiaverčiai laiko požiūriu, tačiau sąlygiškai juos galima sutelkti ir pristatyti kaip tradicinės kultūros duomenų apie šią gamtos realiją bazę, demonstruojančią tą kultūrą formavusios mąstysenos sluoksnius. Lietuvių tautosakos siužetai apie vaivorykštę nuodugniau nebuvo tyrinėti, nors jie iš tiesų yra verti dėmesio kaip atspindintys liaudiškąjį neįprasto gamtos reiškinio įsivaizdavimą.

Aptariamas reiškinys galėjo būti įvardijamas ne vien įprastu, bendrinėje kalboje vartojamu žodžiu *vaivorykštė*, bet ir daugeliu kitų. Vieni jų plačiau žinomi, kiti užfiksuoti tik tam tikrose Lietuvos srityse. Konstantinas Karulis, remdamasis tuo, kad latvių kalba neapsiriboja vienu vaivorykštę įvardijančiu žodžiu, spėja, kad ši gamtos realija keletą vardų turėjo dėl tabu, nenorint ištarti tikrojo jos vardo (Karulis, 486). Vaivorykštės vardo tabuizavimo tendenciją atspindi ir vokiečių tikėjimai. Vietoj žodžio *Regenbogen* „vaivorykštė“ buvo rekomenduojama šį objektą įvardyti *Himmelsring* „dangaus žiedas“, nes žodis *Regenbogen* vaivorykštę veikdavęs magiškai – tai galėję sukelti lietu (HDA, p. 592).

Kazio Būgos ir Ernsto Fraenkeliu nuomone, žodis *vaivorykštė* skaidytinas šitaip: *vaivorykštė*; plg. su panašiai sudarytais žodžiais *šeimynykštis*, *bandykštis*, *vingerykštis*, *vangarykštė* (Būga, p. 323; Fraenkel, p. 1185). *Vaiavor-* – tai redup-

likuota šaknis (plg. su tokiomis šio žodžio formomis kaip *varvorykštė*, *vovorykštis*). Ši šaknis kildintina iš *-uer- „sukti, lenkti“ (Fraenkel, p. 1185; Pokorny, p. 1152). Su ta pačia reduplikuota šaknimi *uer- siejama ir latvių *varavīksne* (*varvīksne*, *varavīksna*, *varvīkste*, *vararīkste* ir kt.) „vaivorykštė“ etimologija. Anot K. Karulio, *varavīksne* < *vavarīksne*, kur *vavar-* yra reduplikuota šaknis *uer- (Karulis, p. 486). Tad tiek *vaivorykštė*, tiek *varavīksne*, sprendžiant iš jų etimologijos analizės, galėjo turėti ryšį su reikšmėmis „sukti, lenkti“. Vaivorykštės kaip su lenkimu susijusio objekto aiškinimas atrodo motyvuotas ir įtikinamas. Su lanką reiškiančia žodžio šaknimi (indoeuropiečių *arqu-* „lankas“) siejama ir vaivorykštę žyminčio Narevo baltų žodžio *argikas* kilmė (Karulis, p. 200).

Taigi žodis *vaivorykštė* skaidytinas į sandus *vaivor-* ir *-ykštė*, bet ne į *vaivo rykštė* (pagal liaudies etimologiją). Vaivorykštės įvardijimas *orarykšte* ar *oro rykšte*, užfiksuotas sakmėse (LTR 1539(29), 4637(45), 4638(235)), taip pat laikytinas liaudiško žodžio traktavimo (įžvelgiant žodyje *vaivorykštė* sandą *rykštė* kaip sudurtinio žodžio dėmenį) pasekme (Fraenkel, p. 1185).

Kitas populiarus, didžiojoje Lietuvos dalyje, ypač Aukštaitijoje, paplitęs vaivorykštės įvardijimas – *Laumės juosta* (LTR 898(132), 1300(315), 1627(177), 2514(129), 3835(448); LMD I 1002(236); DSPSO, p. 61; LKŽ VII, p. 190). Viename tautosakos kūrinyje ši gamtos realija pavadinta *Laimės juosta*, nors tame pat tekste figūruoja ir *Laumės juosta* (DSPSO, p. 61). Tai atrodo visiškai natūralu, nes žinoma nemaža faktų, rodančių, kad Laumė ir Laimė, kaip mitinės būtybės, žmonių galėjo būti painiojamos ar tiesiog identifikuojamos (Vėlius, p. 89).

Prie vardų *Laumės juosta*, *Laimės juosta* šlietęsi ir *Dievo juosta* (LTR 1158(276), 1791(22)) bei *Adomo ir Ievos juosta* (LTR 2281(10, 11)). Tai vis aprašomieji, nurodantieji įvardijamo objekto ryšį su senosios ir krikščionių religijos personažais vaivorykštės pavadinimai.

Išskirtinas vaivorykštės įvardijimas *Smakas* (LTR 374c(1219), 5115(10); LKŽ XIII, p. 94–95). Šis vaivorykštės vardas užregistruotas Dzūkijoje (Varėnos, Alytaus, Lazdijų r.), taip pat Prienų, Kaišiadorių, Aukštadvario apylinkėse. *Smakas* lietuvių žodinėje tradicijoje visų pirma asocijuojasi su stebuklinių pasakų slibinu – chtonine pabaisa, su kuria kaunasi ją sunaikinti siekiantis herojus (AT 300, 301). Tad žodis *smakas* lietuvių kalboje turi dvi reikšmes: slibino ir minėtąją vaivorykštės, ir yra skolinys iš lenkų arba baltarusių kalbos (Fraenkel, p. 879). Lenkų kalboje žodis *smok* reiškia slibiną, taip pat siurblių (SGP, p. 179; SJP, p. 454). Baltarusių *смок* turi panašias kaip ir lenkų šio žodžio atitinkamas reikšmes: siurblio, geležinio nutekamojo vamzdžio, gaisrinio siurblio ir pasakų gyvatės (CBH, p. 595). Taigi visiskai aišku, kad lietuvių *smakas* yra skolinys iš slavų kalbų. Lietuvių kalboje šis žodis įgijo, kaip minėta, slibino ir vaivorykštės reikšmes. Kadangi vaivorykštė mūsų tautosakoje įsivaizduota kaip vandens siurbėja, traukėja, o kartu ir kaip slibinas, tai šios lietuvių smako – vaivorykštės reikšmės, kaip matyti, siejasi su minėtomis atitinkamo žodžio reikšmėmis lenkų ir baltarusių kalbose.

Lokaliniu vaivorykštės vardo variantu laikytinas *Straublys*, vartojamas apie Merkinę, už pietrytinių Lietuvos sienų – Lazūnuose, Rodūnioje, Nočioje, Armoniškėse (LTR 4302(105), 4303(105); LMD I 474(611); LKŽ XIII, p. 940). *Straublys*, be vaivorykštės reikšmės, turi dar ir snukio, straublio, kaip judriosios dramblio nosies dalies, straubliuko, kaip vabzdžio čiuptuvėlio, reikšmes (LKŽ XIII, p. 940). Žodis *straublys* – veiksmazodžio *striaubti* vedinys. Tai puikiai iliustruoja toks Rodūnioje užrašytas posakis: *Straublys striaubia vandenį iš marių* (ten pat). Vadinasi, *straublys* yra tai, kas *striaubia* (siurbia) vandenį iš vandens

telkinio. Žodis, pavadinantis subjekto atliekamą veiksmą, tampa pagrindu įvardijant ir patį subjektą. Analogiškas veiksmožodžio sudaiktavardėjimo procesas pastebimas ir dar vieno vardo – *Triaublė* (LTR 2378(197); užrašyta Zarasų apskr.) – atžvilgiu. *Triaublė* – tai, kas triaubia. „Lietuvių kalbos žodyne“ pažymiama, kad *triaubti* – tai su garsu godžiai gerti, sriaubti, maukti (LKŽ XVI, p. 797).

Rytų Lietuvoje – apie Salaką, Dusetas, Adučiškį, Gervėčius, Uteną – vaivorykštė gali būti vadinama *Drigne*, *Drigna*, *Drignu* (LTR 1081(71), 1418(2), 1526(45), 1864(44), 2124(52); LKŽ II, p. 708–709). Be vaivorykštės, žodis *drignė* gali reikšti šviesų ratą apie mėnulį ar saulę (*drigne* pavadinamas ir augalas – durnaropė (*Hyosciamus niger*); kitos *drignės* reikšmės: tarkuotų bulvių košė; nenuorama; LKŽ II, p. 709). *Drignėtas* – tai: 1. su *drignėmis* apsiūkęs; 2. margas, ryškiai dryžuotas (ten pat). Vadinasi, *drignė* – tai, kas marga, dryžuota, spalvinga. Apie Gervėčius, Adučiškį vartojamas vaivorykštę pavadinantis žodis *dzigna* (LTR 4152(60); LKŽ II, p. 999), fonetiniu požiūriu artimas *drignėi*.

Tautosakoje užfiksuoti ir tokie vaivorykštės vardai kaip *Dermės juosta* (LTR 1864(44), 3115(223)), *Malonės juosta* (DPSO, p. 61), *Linksmynė* (*Linxmine*) (LM 1, p. 62; Jucevičius, p. 76). Šie vaivorykštės vardai – gana retai vartojami ar užrašyti kaip pavieniai faktai. Jų atsiradimas liaudies pasakojimuose susijęs su tam tikru kultūriniu, religiniu kontekstu.

Atskirai vis dėlto reikėtų aptarti vaivorykštės vardą *Linksmynė*. Jis nebūdingas žodinės kūrybos tekstams; bent jau Lietuvių tautosakos rankraštyne sutelktoje medžiagoje ir ją atspindinčiame Lietuvių pasakojamosios tautosakos kataloge jo aptikti neteko. Šitaip vaivorykštė pavadinta Teodoro Narbuto pateiktoje sakmėje apie pasaulinį tvaną ir po jo dievo Praamžiaus žmonėms pasiųstą „ramintoją vaivorykštę Linksmynę“. Taip pat Linksmynė minima Liudviko Adomo Jucevičiaus (LM 1, p. 62; Jucevičius, p. 76).

Žodis *linksmynė* asocijuojasi su rusų *радуга*, baltarusių *вясёлка*, ukrainiečių *веселка*. Manoma, kad žodis *радуга* yra kilęs iš *radŪga*, padaryto iš *radъ* „linksmas“, *вясёлка* iš *вясёлы* „linksmas“, *веселка* kildintinas iš *веселие* „linksmas“. Lietuvių *linksmynė* siejama su žodžiu *linksmas*. *Linksmynė* nebūdinga ir šnekamajai kalbai. Be minėtų rašytinių šaltinių, šis žodis įrašytas dviejuose XIX a. pabaigos ir XX a. pirmosios pusės žodynuose (LKŽ VII, p. 542). Gali būti, kad lietuvių kalboje *linksmynė* atsirado dėl slavų kalbų įtakos kaip žodžių *радуга* ar *вясёлка* vertinys.

Taigi tokie vaivorykštės vardai, apibūdinimai, užfiksuoti lietuvių tautosakoje. Jų kilmę atspindintys žodžiai išreiškia vaivorykštės kaip mitinio vaizdinio požymius: tiek apibūdinančius jos išvaizdą (lanko formą, spalvingumą, margumą), tiek funkcijas (vandens siurbimą, santarvės įvedimą), sąsają su tam tikrais mitiniais personažais (Dievu, Laume, Smaku).

Mitologinį vaivorykštės kontekstą daugiausia atskleidžia jos ryšiai su tam tikrais mitiniais bei religiniais personažais, kurių vardai neretai figūruoja jos pavadinimuose, apibūdinimuose.

Kaip minėjome, vaivorykštė gali būti siejama su Dievu ir laikoma jo juosta:

Kai baigia lyt, tai atsirunda Dieva juosta. Jos vienas galas vienam ažeri, kitas – kitam. Tai raiškia, kad jau daugiau nelis (LTR 1791(22)).

Iš konteksto nėra aišku, koks Dievas čia turimas omenyje. Kitose sakmėse, kuriose vaivorykštė vaizduojama kaip turinti ryšį su Dievu, šio gamtos elemento atsiradimas aiškinamas kaip potvynio pasekmė ir žmonėms Dievo parodytas ženklas, kad „patapo“ daugiau nebebus:

Iki patapo vaivorykštės nebuva, o po patapo atsirada ženklų, reiškiančių, kad Dievas daugiau žmonių neskandys (LTR 4152(60)).

Nu, tai dzigna yra po patapo. Raiškia, kap buvo, tai jau daugiau nebus patapas jau. Tai yra tokis znokas, kad daugiau nebus patapas (LTR 4152(60)).

Legenda apie pasaulinį tvaną į lietuvių tautosaką atėjo iš krikščionybės – Senojo Testamento (Pradžios knyga, p. 6–9). Plačiai žinomoje legendoje pasakojama, kaip Dievas, užsirūstinęs ant žmonių už blogus jų darbus, liepė vieninteliam teisiam vyrui Nojui pastatyti didelį laivą, į jį paimti savo šeimą ir visų gyvų padarų po patiną ir Patelę. Keturiasdešimt dienų ir naktų pliaupė lietus. Vanduo apšėmė visą žemę. Kai jis pradėjo slūgti, Nojaus laivas sustojo Ararato kalnuose. Vandeniui nusekus, Nojaus pasiūstas balandis grįžo nuo kranto su alyvmedžio lapu snape. Tada Nojus, Dievo palieptas, atidarė laivo vartus ir išleido visus gyvūnus, kad jie veistųsi ir daugintųsi. Po tvano Dievas parodė Nojui vaivorykštę kaip pažadą daugiau nebenaikinti nieko, kas gyva.

Ši legenda sakmėse pateikiama sutrumpinta – tik jos fragmentai, epizodai, liaudies pasakojimuose pagrindžiantys, komentuojantys vaivorykštės kilmę. Dievas (ir iš konteksto dažniausiai būna aišku, kad tai krikščioniškasis Dievas) pristatomas kaip vaivorykštės – tam tikro ženklo, turinčio spalvotos juostos pavidalą, siuntėjas. Dėl to vaivorykštė sakmėse ir markiruojama žodžių junginiu *Dievo juosta*.

Kitas mitinis personažas, su kuriuo vaivorykštės vaizdinio santykis itin glaudus, yra Laumė. Jau buvo minėta, kad vaivorykštė neretai vadinama Laumės juosta (LTR 898(132), 1300(315), 1627(77), 2514(129), 3835(448); LMD I 1002(236); DSPSO, p. 61; LKŽ VII, p. 190). Vaivorykštė – Laumės atributas, jos aprangos dalis arba įrankis, kuriuo pasinaudodama Laumė atlieka tam tikrus veiksmus. Šią mitinę būtybę su vaivorykšte suartina visų pirma tai, kad jos abi turi ryšį su vandenimis. Vaivorykšte vanduo traukiamas iš žemėje tyvuliuojančių telkinių į dangų, ten jis įgyja lietaus pavidalą ir vėl grįžta į žemę. Vandens traukėja, to nenutrūkstamo proceso laiduotoja būdavo įsivaizduojama esanti Laumė:

Vaivorykštė tai yra Laumės juosta, kurią Laumė pratęsia į upes, ežerus ir traukia vandenį debesin, sudarydama lietų (LTR 1083(89); žr. taip pat LTR 374c(1219)).

Pati Laumės prigimtis daugiausia yra susijusi su vandenimis: sakmėse dažna jos buvimo vieta – prie vandens. Čia ji skalbia, daužo kultuve skalbinius, maudosi, šukuojasi (LMD 613(20); LTR 1167(493), 4056(48), 1438(223), 5083(107)). Skalbimas – ypač būdinga Laumei. Vienoje sakmėje, komentuojančioje vaivorykštės atsiradimą, siejant tai su laumėmis, tos laumės kaip tik ir apibūdinamos kaip skalbėjos:

Vieną kartą laumės skalbė baltinius, jų buvo visokių spalvų. Jos visus baltinius išdėjo ant pievos pažiūrėt. Tuo tarpu viena laumė liepė jiems pakilti aukštyn, ir tie baltiniai ant dangaus sudarė gražią, įvairių spalvų juostą. Todėl ją pavadino laumės juosta, arba vaivorykšte (LTR 1300(315)).

Pievoje laumių išdėlioti įvairiaspalviai baltiniai, pakilę aukštyn, pavirsta į „gražią, įvairių spalvų juostą“.

Kita laumių veiklos sritis, su kuria siejama vaivorykštės kilmė, – audimas. Laumės lietuvių tautosakoje neretai vaizduojamos kaip verpėjos, audėjos (LMD I 144(16); LTR 499b(18), 935(12), 2989(340), 3577(129, 130), 3665(197)). Sakmėje apie vaivorykštės atsiradimą pasakojama, kad laumių išaustos juostos, panašiai kaip anksčiau aptartame tekste laumių išskalbti skalbiniai, pakyla į dangų:

Vieną kartą laumės audė juostas ir iškėlusios žiūrėjo, katros gražesnė. Ir štai pamatė, kad trečiosios laumės juosta pakilo ant dangaus. Ten ir dabar pasiliko (LTR 1300(323)).

Vaivorykštės ir audinio ryšys užfiksuotas ne tik lietuvių, bet ir kai kuriose kitose mitologinėse tradicijose. Sakykim, viena indėnų gentis tikėjo, kad vaivorykštė – tai audeklas, išaustas milžiniško voro, kuris nori pagauti saulę (HDA, p. 590).

Užrašytas vienas sakmės variantas, kuriame teigiama, kad vaivorykštė atsiradusi iš Laumės pamestos juostos:

Vaivorykštė atsirado šitaip. Sako, laumę vijęs raganius. Laumė bėgdama pametus sava juostą, tai kai pa letaus, ir pasimata juosta (LTR1870(35)).

Vaivorykštė čia laikoma Laumės juosta todėl, kad ji buvusi šios mitinės būtybės aprangos detalė. Juostą Laumė pameta bėgdama nuo raganiaus. Laumės ir raganiaus sąsaja lietuvių pasakojamajai tautosakai nebūdinga. Žinomi Laumės ryšiai su Velniu, Perkūnu ir tiesiog su paprastu kaimo bernu (LTR 1722(195), 4941(221, 440), 1255(254), 1550(486, 505), 1579(195); Jucevičius, p. 75–76). Gali būti, kad aptariamoje sakmėje raganius yra kokio nors kito personažo substitutas.

Dar vienas tautosakos tekstas, kuriame kalbama apie Laumę ir jos juostą – vaivorykštę, yra pateiktas L. A. Jucevičiaus:

Laumė tai buvusi stebuklingo gražumo deivė, ji gyvenusi debesyse. Ką ji globojusi – apie tai žmonių kalbos nieko nepasako. O jos istorija buvusi tokia: sėdėdama savo deimantinėje krasėje, pamačiusi kartą vieną dailų vaikina ant žemės ir, išskleidusi savo juostą (vaivorykštę), nusileidusi pas jį. To pasimatymo vaisius buvęs toks, jog dievaitė pagimdžiusi sūnų, vardu Meilų. Sūnų tą auklėjusi viena žiniuonė Vilijos pakrantėje. Motina tris kartus dienoje nužengdavusi iš dangaus ir penėdavusi jį savo krūtimis; šitaip trukę keletą mėnesių, kol vyriausiasis dievas susekęs, kame Laumė laikanti paslėpusi savo ir žemės vyro meilės vaisių, o tada stvėręs jį už kojų ir bloškęs virš pačių aukščiausių debesų ir tenai, sietyne, davęs jam žvaigždžių tarpe vietą. Pačiai dievaitei jis nupjovęs krūtis ir, sukapojęs į smulkius gabalėlius, išsėjęs jas po visą žemę. Todėl tad mūsų liaudis akmenėlius, žinomus mineralogijoje belemnitu ar perkūno strėlių vardu, vadina Laumės papais. Vaivorykštę prūsai ir žemaičiai taip pat vadina Laumės juosta (JR, p. 75–76).

Tiesa, kai kurie autoriai abejoja šio kūrinio autentiškumu. Tokia kritiška pozicija buvo išreikšta Meilės Lukšienės ir Zenono Slaviūno L. A. Jucevičiaus „Raštų“ (1959) komentaruose. Juose konstatuojama, kad analogiško padavimo apie Laumę lietuvių tautosakoje nerasta (Jucevičius, p. 622). Jono Vaiškūno nuomone, toks teksto autentiškumo vertinimas yra hiperkritiškas ir nėra pakankamai pagrįstas (Vaiškūnas, p. 18–19). Kvestionuojant šio naratyvo autentiškumo problemą tenka pripažinti, kad jame yra autorinių elementų. Kūrinys galėjo būti papildytas paties L. A. Jucevičiaus sugalvotomis detalėmis gana laisvai jį atpasakojant ir tokiu būdu pateikiant iš dalies liaudišką, iš dalies autorinę pasakojimo versiją. Vis dėlto šio siužeto pagrindiniai semantinės struktūros komponentai ir tam tikri jų santykiai yra paliudyti kitų lietuvių žodinės kūrybos naratyvų. Tai: Laumės ir vaivorykštės ryšys, Laumės ir „žemės vaikino“ meilės, Laumės kūdikio motyvai, Laumės ir „vyriausiojo dievo“ (reikia manyti, Perkūno) artimas santykis. Tad šio siužeto sudėtinės dalys gal ir ne visos yra autentiškos, bet jo semantinės struktūros branduolys yra susijęs su lietuvių mitologine tradicija. Be to, svarbu pažymėti, kad aptariamo teksto folklorinį pamatą paliudija rastas dar vienas panašaus turinio padavimas. Jis buvo užrašytas ir pirmą kartą paskelbtas žinomo tautosakos rinkėjo, kraštotyryninko Balio Buračo:

Žemaitijoje, netoli Kuršėnų, yra Laumakių balos, kuriose seniau irgi gyvenusios jaunos, gražios laumės, o čia pat, Kipšų dvare, bastęsis kipšų, arba velnių, karaliūnas. Jaunos laumutės, įsimylėjusios kipšų karaliūną, viliodavo jį padebesiuose patiesusios gražią juostą, kurią ir visi Kipšų dvarelis darbininkai matydavę tysant iš Laumakių raisto. Kartą dangaus deivalis Perkūnalis supykęs nepermaldaujamai ir trenkęs iš padebesio į laumių raistą. Tuomet galą

gavo karaliūnas Kipšas ir jo mylimoji Laumė. Kipšo liko tik širdis, kuri ir dabar ten tebėra akmeniu pavirtusi. Kipšo būta didoko, nes jo suakmenėjusi širdis, stovinti Laumių raiste, ant Velnio pylimo, yra dviejų metrų aukščio.

Nekyla abejonių, kad L. A. Jucevičiaus ir B. Buračo užrašyti padavimai yra du to paties siužeto variantai. Apie Laumakius, kurie minimi B. Buračo pateiktame padavimo variante, yra žinomas ir kito siužeto tipo padavimas (KbPK 6b). Jame pasakojama apie Kipšo meilę Laumei ir kaip jis lankydavęs ją Laumakiuose (LTR 4941(205, 221, 440), 4944(281)). Tad Laumakiai siejami su Laume ir Kipšu ne vieno folklorinio naratyvo. Tai patvirtina B. Buračo, o iš dalies ir L. A. Jucevičiaus užrašytų padavimų tikrumą.

L. A. Jucevičiaus variante kalbama apie Laumės ir „žemės vaikino“, B. Buračo tekste – apie Laumės ir chtoninės būtybės Kipšo meilės ryšius. Pirmuoju atveju Laumė nubaudžiama vardu neįvardyto „vyriausiojo dievo“, sukapojusio jos krūtis į gabalėlius, kurie virsta belemnitais – „Laumės papais“, antruoju atveju įsimylėjęliai baudžiami „deivalio Perkūnialio“, nutrenkusio Laumę ir jos mylimąjį, o Kipšo širdį pavertusio dideliu – dviejų metrų aukščio akmeniu. Tad abiejuose padavimo variantuose pasikartoja analogiškos struktūros siužetinė schema su šiek tiek varijuojančiais jos elementais.

Aptariamame padavime, kuris turi du variantus, pirmiausia šiuo atveju domina tai, kas yra pasakyta apie vaivorykštę ir jos santykį su Laume. Vaivorykštė šiuose tekstuose laikoma Laumės juosta, būtybės, gyvenusios debesyse / padebesiuose, atributu. Juosta Laumei yra priemonė susisiekti su mylimuoju. Laumė (jaunos laumutės), pamačiusi žemėje dailų vaikną (kipšų karaliūną), išskleidusi patiesdavo savo juostą – vaivorykštę ir nusileisdavo pas mylimąjį (viliodavo kipšų karaliūną). Vadinasi, vaivorykštė padėdavusi Laumei ar jaunoms laumutėms, esančioms debesyse ar padebesiuose, pasiekti žemės būtybę. Matyt, įsivaizduota, kad vaivorykštė jungusi dangų su žeme. Vaivorykštės kaip dangaus ir žemės tarpininkės funkciją liudija ir kitos pasakojamosios tautosakos medžiaga.

L. A. Jucevičius vaivorykštę sieja su Laume dar vienoje veikalo „Litwa“ (1846) vietoje ir kiek kitokiame, nei čia ką tik buvo nagrinėta, kontekste. Autoriaus teigimu, vaivorykštė gali būti vadinama Linksmyne. Šis vaivorykštės vardas L. A. Jucevičiaus siejamas su Laume ir aiškinamas kaip tam tikro jos būdo (tai „pikta suvedžiotoja, moterų nepastovumo dievaitė“; JR, p. 76) apibendrinta charakteristika: „Jos (Laumės – N. L.) juosta todėl esanti vadinama linksmyne, kad ji turinti ypatingą linksminti vargšus žmones; ji žerinti vien iš tolo mirtingųjų akims, o kai prieini artyn – tuojau dingstanti. O argi tai nėra visų mūsų apgaulingų lūkesčių, visų gražiausių, vaivorykštės spalvomis žerintųjų mūsų vilčių paveikslas?!“ (ten pat). Šitokia vaivorykštės interpretacija – kaip apgaulingų lūkesčių, gražiausių vilčių įvaizdžio – lietuvių tautosakai nėra būdinga.

Taigi vaivorykštė galėjo būti įsivaizduojama kaip su Laumės veikla, jos dariniais susijęs objektas (išskalbti baltiniai, išausta juosta, kurie pakyla į dangų) ir, matyt, kaip šios būtybės aprangos detalė, kaip priemonė, leidžianti Laumei sutraukti vandenį iš žemėje esančių vandens telkinių į dangų, galiausiai – kaip tiltas, kuriuo Laumė nužengia iš dangaus į žemę. Vaivorykštę su Laume sieja ryški šių abiejų vaizdinių su vandenimis susijusi prigimtis ir tai, kad jos abi palaiko ryšį su mitinio pasaulio sferomis – žeme ir dangumi. Vaivorykštė gali būti laikoma Laumės metonimija, jos prigimtį atspindinčia ir šią būtybę reprezentuojančia detale.

Dar vienas mitinis personažas, su kuriuo vaivorykštė buvo tiesiog identifikuojama, yra Smakas:

Laumės juosta yra smakas, jis traukia visus galus, bet šventas Jurgis jį prilaiko. Jis turi devynias galvas ir traukia per jas vandenį ir kas papuolė įtraukia (LTR 374c(1219)).

Nu, sakydavo seniau, vaivorykštė – vadinas, smakas. Sako: ana smakas. Nugį, sako, smakas tai velnias, sako, iš marių vandenį traukia, – tep sakydavo (LTR 5115(10)).

Pirmojoje sakmėje vaivorykštė (Laumės juosta) pavaizduota kaip Smakas su devyniomis galvomis, traukiantis jomis vandenį ir visa, kas pakliūva. Užsi-menama ir apie Smako priešininką – šventąjį Jurgį, kuris čia, skirtingai nei lietuvių pasakose (LTR 3108(42), 1783(30), 3108(42)) ar ikonografijoje, ne kaudasi su šia pabaisa ir ją nudobia, o tik ją „prilaiko“, matyt, sulaiko, pristabdo. Lietuvių stebuklinėse pasakose slibinas dažnai įvardijamas *Smaku*. Pasakose jo pakaitalas gali būti Velnias (LTR 2941(5), 3414(48), 4151(15)). Tad antrojoje čia cituotoje sakmėje Smakas apibūdintas kaip Velnias neatsitiktinai.

Smaką su vaivorykšte sieja visų pirma jų glaudūs santykiai su vandens stichija. Slibinas neretai vaizduojamas kaip vandens gyvūnas, jo būdinga buvimo vieta – dideli vandens telkiniai. Iš jų – jūros, marių – Smakas atplaukia į kautynių vietą žemėje, kur jo laukia priešininkas (LTR 260(125), 461(67), 1125(73), 2134(3), 3241(139); žr. taip pat kitus AT 300 variantus). Nukirtus Smakui galvas, „kažne iš kur radosi vanduo, kur tik žiūrint vis upeliai bėgo“ (LMD I 492(3a)). Nukovus Smaką, galįs kilti net didelis tvanas (LTR 1038(161)). Smakas pasižymi ambivalentiška prigimtimi: ryšiu ne tik su vandeniu, bet ir su ugnimi, pasirodo ne tik kaip chtoninis gyvūnas, roplys, gyvatė, bet ir skrendantis tarsis paukštis, su sparnais (LTR 1884(113), 2145(285), 3109(76), 4562(41)). Tad Smakas, kaip ir vaivorykštė, siejasi tiek su žemės ir vandens sfera, tiek su dangumi. Smakas, vandens pasaulio atstovas, matyt, dėl jo ryšio su opoziciniais mitinio pasaulio lygmenimis galėjo būti tuo objektu, kuris laidavo vandens judėjimą tarp žemės ir dangaus. Šią funkciją ir atliko Smakas – vaivorykštė, įsivaizduota kaip Smako pavidalo būtybė.

Vaivorykštės kaip drakono, gyvatės vaizdinys yra žinomas pasaulio tautų mituose. Gyvatę įžvelgia vaivorykštėje Šiaurės ir Pietų Amerikos indėnai, Australijos aborigenai, dahomėjiečiai ir jų kaimynai Vakarų Afrikoje, senovės persai (FWSD, p. 922). Australų gyvatės kaip vaivorykštės vaizdiniu išreiškiamas tikėjimas, kad egzistuojanti vandens dvasia, gyvatė pabaisa. Toji australų vaivorykštė asocijuodavosi su lietumi ir vaisingumo magija (MC, p. 462). Kinai vaivorykštę įsivaizdavo kaip lanku sulenktą drakoną (MHM I, p. 654).

Folkloriniuose naratyvuose atsiskleidžia ne tik regima ir įsivaizduojama vaivorykštės išvaizda, santykiai su mitinėmis būtybėmis, bet ir jos atliekami veiksmai, kurie apibūdina vaivorykštės, kaip mitinio vaizdinio, funkcijas. Mitologemos charakteristika šiuo aspektu leidžia geriau suvokti ir atkurti jos prasmę.

Pagrindinis vaivorykštę apibūdinantis jos atliekamas veiksmas – vandens traukimas iš žemėje esančių vandens telkinių (ežerų, upių, marių) į dangų – į debesis, kur jis virsta lietumi ir kaip lietaus lašai vėl grįžta į žemę. Šitaip, įgyjant vandeniui skirtingą pavidalą, vyksta nuolatinis – cikliškas vandens judėjimas, ir tasai ratu vykstantis procesas sujungia žemę ir dangų:

Laumės juosta geria vandenį iš ežerų ir upių. Be tos juostos debesiai pristigtų vandens, ir mes neturėtum lietaus. Kada laumės juosta siurbia vandenį, tai vanduo net užia (LTR 898(132)).

Vaivorykštės veiksmai nusakomi veiksmoždziais *gerti*, *siurbti*, *sriaubti*, *traukti*, *imti* (LTR 898(132), 1627(177), 1158(276), 4310(173); LKŽ XIII, p. 940). Kartais ji apibūdinama kaip gyva tą vandenį traukianti būtybė. Toji būtybė galinti būti Laumė arba Smakas:

Matas, kumet mėlyna geltona unt dangaus – laumės ir vadin. Anos vandenį traukė (LTR 3783(1976)).

Laumė vandenį traukia (LKŽ VII, p. 190).

Laumės juosta yra smakas, jis traukia visus galus <...> (LTR 374c(1219)).

Latvių sakmėse vaivorykštė įsivaizduojama kaip žvėris, geriantis iš upės ar ežero:

Vecie teic: Varavīksne dzerot kā kāds zvērs pie upes vai ezera (LTT, p. 45). [„Senieji sako, kad vaivorykštė kaip koks žvėris geria prie upės ar ežero.”]

Lietuvių Laumė, Smakas, latvių žvėris – personifikuotos vaivorykštės pavidalai.

Kai kuriose sakmėse išryškkinamas vaivorykštės, kaip lietaus laiduotojos, vaidmuo:

Dar jis (vyro senelis Adomėnas) sakydavęs, kad laumės juostos siurbia iš ežerų ir upių vandenį, papildoma debesius vandeniui, kad paskui jie vėl galėtų lašus barstyti ant žemės. Be lietaus būtų visiems labai blogai (LTR 1627(177); žr. taip pat LTR 1484(112)).

Vaivorykštei iš marių į lanką paėmus vandens, net dvi savaites gali lyti:

Iš marų, iš marų jima vandenį. Ir prijima pilnų į tų lankų. Ir tadu jau – dvi kokias nedėlias – lyja lietus (LTR 4310(173)).

Tad pabrėžiamas vaivorykštės ryšys tiek su žemės, tiek su dangaus vandenimis. Vaivorykštė – tarpininkė, skirtingų mitinio pasaulio sferų vandenų jungėja.

Vaivorykštės kaip vandens siurbėjos motyvą žinomas ir rytų slavų folklore. Rusai vaivorykštę įsivaizdavo kaip geriančią iš ežerų, upių ir šulinių vandenį, o paskui tas vanduo lietaus pavidalu buvo siunčiamas atgal į žemę. Charkovo gubernijoje kadaise buvo pasakojama, kad vaivorykštė – tai vamzdis, vienu galu liečiantis dangų, o kitą nuleidęs į šulinį (Афанасьев, p. 100). Baltarusiai pasakojo, kaip vaivorykštė geria vandenį iš upės (СБН, p. 49).

Lietuvių tautosakoje apie vaivorykštę sakoma, kad ji su vandens telkiniu vandeniui gali susiurbti ir tai, kas jame ar šalia jo būna. Vienas vaivorykštės įtraukiamų objektų yra žuvis:

Ji (orarykštė – N. L.) sugeria vandenį. Ji sugeria ir mažas žuveles (LTR 1539(29)).

Vienoje latvių sakmėje taip pat kalbama apie vaivorykštės kartu su vandens telkinio vandeniui įtraukiamas žuvis:

<...> Varavīksna, sūcot ūdeni, uzsūc visu to, kas ir ūdenī, sevišķi zivis. Ja parādās Varavīksna, tad zivis glābjas tuvāk pie dibena (LTT, p. 45). [„Vaivorykštė, siurbdama vandenį, susiurbia viską, kas yra vandenyje, ypač žuvis. Kai pasirodo vaivorykštė, žuvis mėgina gelbėtis, stengdamosi būti palei dugną.”]

Vaivorykštės įtraukiamo vandens su žuvimis siužetas randamas ir vokiečių tautosakoje (HDA, p. 586–587).

Tačiau vaivorykštės traukiamoji galia tuo neapsiriboja – ji galinti įtraukti net gyvulius ir žmones:

Drignė pasidaro po didelio lietaus, ir paskui debesiai traukia undenį šituo drigni, ir kai pri-traukia daug undenio, tadu vėl lyja. Ir jos reikia saugotis, kai ji traukia undenį katroj vietoj, sutraukia gyvulius ir žmones (LTR 1484(112)).

Kai kuriose sakmėse konkretizuojama, nurodoma, koks gyvulys įtraukiamas. Tai gali būti avinukas, veršis, ožkos (kartais drauge įsiurbiamas ir piemu):

Drigne – vaivorykšte. Saka, traukia undenį iš upes ir iš ežera. Gane netoli nuo ežera tes Keležeriais gyvulius, ir ištrauke aviniokų – intrauke aviniokų drignen, o paskui kelintam lauki tų aviniokų išlija, ir gvyų (LTR 4759(433); žr. taip pat LTR 2378(197)).

Piemuo lauki gane veršius, tai triaublė (vaivorykštė) sutrauke veršį. Rada veršį išmestų kitoj pusaj ežera (LTR 2378(197)).

<...> Vaivorykštė traukia iš ežerų ir upių vandenį į debesis, kada juose vandens sumažėja. Kartais gali įtraukti medžius, gyvulius ir žmones. Kartą buvo įtraukusi piemenį ir tris jo ožkas (LTR 1167(433)).

Žinoma ir latvių sakmių siužetų apie vaivorykštės pritraukiamą gyvulį. Viename jų pasakojama, kad kartą pavakary, piemenims ganant gyvulius, prie ežero pasirodė vaivorykštė, įmerkė savo vieną galą į ežerą ir ėmė traukti vandenį. Piemenys stebėdamiesi žiūrėjo, kaip vanduo vaivorykšte kilo aukštyn į debesis. Tuomet prie vaivorykštės prisiartinio avinas, o šioji ir įsiurbė gyvulį, kuris ėmė kilti aukštyn prie debesų. Tik tuomet visa tai pamatė piemenys. Nusigandę jie parbėgo į namus ir papasakojo apie įvykį. Piemenims buvo uždrausta leisti gyvulius prie ežero tuo metu, kai vaivorykštė iš jo geria vandenį (LTT, p. 45).

Reikėtų pažymėti, kad vaivorykštės, traukiančios į viršų viską, kas pasitaiko ties jos galais, motyvas yra paplitęs Europoje gana plačiai: žinomas Rytų, Vakarų ir Pietų slavų tautoms, vokiečiams, vengrams. Dar graikai ir romėnai kalbėjo apie geriančią vaivorykštę (Афанасьев, p. 100; Snoj, p. 329; HDA, p. 586). Tad vaivorykštę kaip traukėją, siurbėją traktuoja Europos tautų mitologinės tradicijos.

Ir lietuvių, ir latvių sakmių žmogus, įtrauktas vaivorykštės, paprastai vienu ar kitu būdu sugrįžta į žemę. Vaivorykštės įsiurbiamos būtybės motyvas asocijuojasi su sakmių siužetu apie Mėnulio pritraukiamą žmogų, tuo paaiškinant šiame dangaus kūne matomų kontūrų etiologiją (LTR 1293(180a), 2281(6)). Ypač būdingas Mėnulio pritraukiamas objektas – mergina, su naščiais ir kibirais ėjusi vandens (LTR 1069(26), 1083(167), 2083(852)). Užfiksuotas analogiško turinio su vaivorykšte susijęs sakmės siužetas, kuriame kalbama apie šios gamtos realijos pagautą merginą, ėjusią vandens į upę:

Senuovieje žmonis kalbiedava, kad vaivorykšti nusileidžia į kuokią nuors upį, į vandenius prisisemti sau atsargų vandens. Ir vieną kartą iš namų išieja mergaitė vandens į upį, uo kaip tik vaivorykštis buvęs nusileidęs. Ji su mediniais kibiriukais nuvieja ir į tą vietą, kur buva nusileidęs vaivorykštis. I negrįža į namus. Tada visi namiškiai spieji ir ieškojui juos – niekur nerado nei kibiriukų, nei juos pačiuos. Visi spieji, kad pagava vaivorykšti. Dabar saka, vaivorykšte yra įvairiaspalvi, kaip tik mergaitės sijuonas kada. Išieji su tuo sijuonu tuokiu įvairiaspalviu – daba matuos vaivorykšti (LTR 5031(25); žr. taip pat LTR 1158(217)).

Čia vaivorykštės įtraukta mergina į žemę negrįžta, jos įvairiaspalvis sijuonas matyti danguje – vaivorykštėje kaip šio gamtos reiškinių regimąjį pavidalą išreiškiantis ženklas. Panašaus turinio latvių sakmėje vaivorykštės įtraukta mergina irgi pradingsta visam laikui:

Kādu reizi meita gājusi lieta laikā uz aku pēc ūdens. Lai gan skaidri varējis redzēt, ka akā esot bijis iemērķts Varavīksnes gals, tomēr meita nebaidījusies un gājusi vien. Bet, kā gājusi, tā atpakaļ vairs arī neatnākusi – Varavīksne uzrāvusi debesīs. Vēlāk gan kāšus un vienu spaini atraduši to pašu māju ganībās, bet meita kā pazudusi, tā pazudusi.

Šādu māņticību ir centušies izmantot daži veikli cilvēki (LTT, p. 46). [„Vieną kartą mergina ėjo vandens į šulinį lietui lyjant. Nors buvo aiškiai matyti, kad į šulinį įmerkta vaivorykštės galas, mergina nebijojo ir drąsiai nuėjo. Tačiau nuėjusi nebesugrįžo. Vaivorykštė ją užtraukė į dangų. Vėliau tik naščius ir kibirą radę tų namų ganyklose. Bet mergina kaip dingo, taip dingo. Šituo prietarų stengdavosi pasinaudoti kai kurie sukti žmonės.”]

Šitaip mergina, einanti vandens, tampa pavaldi su vandenimis ir dangumi susijusiai gamtos realijai – vaivorykštei.

Tokie tad yra vaivorykštės įtraukiami objektai – vanduo iš žemėje esančių vandens telkinių, o kartu su juo ir žuvys, taip pat prie upių, ežerų, kur nusileis-

davęs vaivorykštės galas, būdavusios būtybės – gyvuliai ir žmonės. Matyt, tikėta nepaprasta vaivorykštės galia, jos stipriu poveikiu žemės padarams.

Pagal daugelio tautų mitologines tradicijas vaivorykštė yra tiltas, jungiantis dangų ir žemę (FWSD, p. 922). Tipiškas tokio tilto pavyzdys – germanų vaivorykštė Bifriost, kuri jungė dvi mitinio pasaulio sferas – Asgardą, dievų gyvenamąją vietą, ir Midgardą, tai yra pasaulio vidurį, kuriuo laikyta žmonių apgyventa žemė. Kasdien asai jodavę per šį tiltą į savo susirinkimų vietą prie Urd šaltinio (Simek, p. 48–49).

Lietuvių pasakojamojoje tautosakoje neaptikta vaivorykštės kaip tilto tiesiogine to žodžio prasme realijos. Tačiau iš kai kurių sakmių galima spręsti apie vaivorykštės kaip tarpininkės, gamtos objektų ar mitinio pasaulio sferų jungėjos vaidmenį, o tai asocijuojasi su mitinio tilto funkcija. Ši vaivorykštės bruožą atskleidžia tos sakmės, kuriose kalbama apie vaivorykštę – vandens siurbėją iš žemėje esančių telkinių į dangų:

Vaivorykštė kada an dangaus atsiranda, tai žinok, kad bus lietaus, nes ji iš marių vandenį in debesį traukia (LTR 1159(380)).

Iš vandenų trauk į debesį vandenį, kiti sakydavo – dievo jūsta (LTR 1158(276)).

Vaivorykštė čia yra tarsi kelias vandenims iš marių ir kitų vandens telkinių į debesis, kur tas vanduo virsta lietumi.

Tai, kad vaivorykštė sieja dangų su žeme, taip pat patvirtina toks teiginys: „Matai, jas (vaivorykštės – *N. L.*) abu galai siekia dungaus ir žemės kraštus“ (LTR 1081(71)).

Komentuojant vaivorykštės kaip mediatoriaus funkciją, būtų galima priminti jau aptartą L. A. Jucevičiaus „Raštuose“ paskelbtą sakmę apie Laumę, gyvenusią debesyse ir pamilusią dailų žemės vaikiną. Į žemę Laumė čia nusileidžia kaip tik vaivorykšte: *išskleidusi (Laumė – N. L.) savo juostą (vaivorykštę), nusileidusi pas jį (vaikiną – N. L.)* (Jucevičius, p. 76). Panaši vaivorykštės prasmė – kaip tilto, sujungiančio mylimuosius ir skirtingas mitinio pasaulio sferas, aptinkama rusų liaudies kūryboje. Pasakojama apie gražuolę caraitę, debesų nimfą, kuri įsimyli viliotoją, vardu „Zmej Gorynyč“ (*Змей Горыныч*). Tačiau jie negali susitikti, nes yra skiriami plačios ugnies upės. Tada caraitė gauna stebuklingą rankšluostį, jį meta, ir tą pat minutę rankšluostis virsta gražiu aukštu tiltu (vaivorykšte) per upę. Beje, pati siužetinė šio naratyvo schema artima L. A. Jucevičiaus pateikto padavimo semantinei struktūrai. Tai būtų dar vienas argumentas, paremiantis svarstyto kūrinio folklorinę prigimtį.

Apie vaivorykštės jungiamąjį vaidmenį galima spręsti iš jos, kaip juostos, pavidalo. Kaip minėta, neretai ji ir vadinama juosta, t. y. *Dievo juosta, Laumės juosta* (LTR 1158(276), 898(132), 1300(315)). Kai kuriose sakmėse kalbama, kad toji juosta galinti sieti, jungti įvairius gamtos objektus:

Jos vienas galas vienam ažeri, kitas – kitam. Tai raiškia, kad jau daugiau nelis (LTR 1791(22)).

<...> jis (Dievas – *N. L.*) parodė juostą, kuri debesis sujungia <...> (LTR 1585(104)).

Kai vanduo pradėjo slūgt, ji (vaivorykštė – *N. L.*) apjuosė visą pasaulį (LTR 1181(113)).

Vaivorykštė jungianti ne tik dangų ir žemę, bet ir du ežerus (chtoniškame lygmenyje) arba debesis (dangaus sferoje), net visą pasaulį. Tad vaivorykštės, kaip tarpininkės, jungėjos, tarsi juostos, juosiančios, siejančios gamtos realijas, mitinio pasaulio sferas, funkcija, nors ir nelabai raiškiai, bet vis dėlto atsiskleidžia lietuvių pasakojamojoje tautosakoje.

Vaivorykštę, kaip aukštai kotiruojamą mitinio pasaulio vertybę, apibūdina

jos ryšys su sakralumo sfera. Šio gamtos reiškinių atžvilgiu reikėjo būti pagarbiam ir laikytis tam tikros distancijos. Tos numinozinės pagarbos ir nuostabos apraiškas atspindi čia analizuoti liaudies tikėjimai apie nepaprastą vaivorykštės galią, jos antgamtinį poveikį žmogui. Vaivorykštės sakralumo pažymiu laikytinas ir tikėjimuose išreikštas draudimas, kad į vaivorykštę negalima rodyti pirštu: *Į orarykštę negalima rodyti su pirštu* (LTR 1539(29)). Kaip žinoma, toks tabu galiojo ir saulės, mėnulio, žaibo atžvilgiu (LMD I 1063(1351); LTR 1542(2), 1300(46), 1315(188), 763(37)). Vokiečių tikėjimai taip pat nurodo, kad į vaivorykštę neleistina rodyti pirštu, nes ji pati esanti *Dievas* arba *Dievo kūrinys*. Rodymas į vaivorykštę pirštu būtų jos profanavimas. Silezijoje sakoma, kad jeigu būtų nepaisoma šio tabu, pirštas sunyktų, o Harce tikėta, kad Dievas už tai nubaustų. Austrų įsivaizduota, kad tuo atveju į pirštą įlįstų kirminas. Analogiškas tikėjimas žinomas Indijoje ir Kinijoje (HDA, p. 592). Kai kurios indėnų gentys taip pat manė, kad į vaivorykštę negalima rodyti pirštu (FWSD, p. 922). Visa tai liudija pagarbą vaivorykštei kaip su kitu pasauliu – anapusybe – susijusiai vertybei. Dėl šios priežasties aptariamas gamtos reiškinyje saugotas nuo profaniškumo, kad nebūtų jo pažeistas ar sunaikintas.

Apibendrinant galima konstatuoti, kad vaivorykštė lietuvių folkloriniuose naratyvuose, dažniausiai atspindinčiuose senąjį pasaulėvaizdį, laikyta nepaprastu gamtos fenomenu. Stebint neaprepiamame dangaus skliaute atsiveriantį įvairiaspalvį lanko pavidalo švytėjimą ir suvokiant tai kaip mistinę didybę, tikėta šio reiškinių magiška galia. Vaivorykštė, kaip tam tikras vaizdinys, ženklas, simbolis, buvo įtraukta ne tik į mitopoetinės pasaulėžiūros sistemą, bet ir į krikščionių religijos pasaulį. Vaivorykštę charakterizuoja jau patys jos vardai, apibūdinimai, kurių etimologija atskleidžia esminius šio gamtos reiškinių požymius. Vaivorykštės vardai perteikia jos formas (lankas), spalvų (margumas), funkcijų (traukimo, taip pat santarvės įvedimo) ypatumus ar subordinaciją mitiniam herojui (Dievui, Laumei, Adomui ir Ievai). Ši gamtos realija siejama su tais mitiniais personažais, kurie apibūdinami kaip palaikantys ypač glaudžius santykius su vandenimis ir jų sfera, ypač su žemėje esančiais vandens telkiniais. Tokios su vandeniu susijusios prigimties mitinės būtybės – Laumė, Smakas – neretai pristatomos kaip pačią vaivorykštę išreiškiantys vaizdiniai. Vaivorykštės ryšys su bibliniais personažais – Dievu, pirmųjų žmonių pora, Adomu ir Ieva, – pagrįsti Senojo Testamento legendine tradicija, tik folkloriniuose naratyvuose jie interpretuojami žodinės kūrybos įkūnytos sampratos kontekste. Vaivorykštei kaip mitiniam vaizdinui buvo suteikta galia manipuliuoti žemės ir dangaus vandenimis, valdyti jų tarpusavio ryšį. Vaivorykštei paklusdavę ne tik vandenys, bet ir į ypatingos jos traukos lauką pakliuvę gyvuliai ir žmonės. Visi jie, kaip ir vanduo, paprastai būdavo sugražinami į žemę ir tik kartais būdavo paliekami danguje, demonstruodami iš ten žemėje esantiems žmonėms kokį nors savo atributą.

Vaivorykštė – tarpininkė, gamtos objektų, dangaus ir žemės vandenų jungėja. Jos įsivaizdavimas kaip kosminės juostos nurodo jos jungiamąją, pasaulį aprepiančiąją funkciją.

Literatūra

AT – The Types of the Folktale: A Classification and Bibliography / Antti Aarne's Verzeichnis der Märchentypen (FFC, Nr. 3). Translated and enlarged by Stith Thompson // FF Communications. – No. 184. – Helsinki, 1961.

Baronas – Baronas J. Rusų–lietuvių k. žodynas. Antras naujai pataisytas kirčiuotas leidimas. – Kaunas, 1932.

Būga – Būga K. Rinktiniai raštai / Sudarė Z. Zinkevičius. – T. 2. – V., 1959.

Būgienė – Būgienė L. Mitinis vandens įprasminimas lietuvių sakmėse, padavimuose ir tikėjimuose // Tautosakos darbai. – [T.] 11(18). – V., 1999. – P. 13–85.

Buračas – Buračas B. Pasakojimai ir padavimai / Sudarė A. Degutis ir V. Jankauskas. – V., 1996.

DSPSO – Pasakos, sakmės, oracijos / Surinko M. Davainis-Silvestraitis. Parengė B. Kerbelytė ir K. Viščinis. – V., 1973.

DVPŽ – Podania zmujskie / Zebral i dosłownie spolszczył M. Dowojna Sylwestrowicz. – Cz. 1–2. – Warszawa, 1894.

Fraenkel – Fraenkel E. Litauisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. 1–2. – Heidelberg-Göttingen, 1955–1956.

FWSD – Funk Wagnalls Standard Dictionary of Folklore, Mythology and Legend. – Vol. 1–2. – New York, 1949–1950.

HDA – Handwörterbuch des deutschen Aberglaubens / Hrsg. von E. Hoffmann-Krayer und Mitarbeit zahlreicher Fachgenossen von Hans Bächtold-Stäubli. – Bd. 7. – Berlin und Leipzig, 1935–1936.

Jucevičius – Jucevičius L. A. Raštai / Įvadas M. Lukšienės, komentarai M. Lukšienės ir Z. Slaviūno. – V., 1959.

Karulis – Karulis K. Latviešu etimoloģijas vārdnīca. – Sēj. 2. – Rīga, 1992.

Kerbelytė – Kerbelytė B. Mečislovas Davainis-Silvestraitis tautosakininkas // Pasakos. Sakmės. Oracijos. Surinko M. Davainis-Silvestraitis. – V., 1973. – P. 5–39.

KBPK – Kerbelytė B. Lietuvių liaudies padavimų katalogas. – V., 1973.

LM – Lietuvių mitologija / Sudarė N. Vėlius. – T. 1. – V., 1995.

LMD – Lietuvių mokslo draugijos rankraščiai, esantys Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštyne.

LKŽ – Lietuvių kalbos žodynas. – T. 1–18. – V., 1956–1997.

LTR – Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto Lietuvių tautosakos rankraštynas.

LTT – Latviešu tautas teikas: Izcelšanās teikas. Izlase / Sastādītāja un ievada autore A. Ancelāne. – Rīga, 1991.

LVIA – Lietuvos valstybinis istorijos archyvas.

Miežinis – Miežinis M. Lietuviszkai–latviszkai–lenkiskai–rusiskai žodynas. Tilžėje, 1894.

O – Odkod je ta naš svet? Slovenske pripovedi o poreklu stvarstva / Izbor in priredbą besedila [ter] uvodno besedilo Z. Šmitek. – Ljubljana, 2000.

Pokorny – Pokorny J. Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. – Bd. 1–2. – Bern und Stuttgart, 1989.

Narbutt – Narbutt T. Dzieje starożytne narodu litewskiego. – T. 1. – Wilno, 1835.

Simek – Simek R. Lexikon der germanischen Mythologie. – Stuttgart, 1984.

SGP – Słownik gwar polskich / Ułożył J. Karłowicz. – T. 5. – Kraków, 1907.

SJP – Słownik języka polskiego / Redaktor naczelny W. Doroszewski. – T. 8. – Warszawa, 1996.

Snoj – Snój M. Slovenski etimološki slovar. – Ljubljana, 1997.

Šventasis Raštas – Šventasis Raštas: Senasis ir Naujasis Testamentas. Antrasis papildytas leidimas / Senąjį Testamentą vertė A. Rubšys, Naująjį Testamentą – Č. Kavaliauskas. – V., 1999.

Vaiškūnas – Vaiškūnas J. Ar pažino senoliai žvaigždes // Liaudies kultūra. – 1994. – Nr. 1.

Vėlius – Vėlius N. Mitinės lietuvių sakmių būtybės. – V., 1977.

Афанасьев – Афанасьев А. Древо жизни. – М., 1983.

MNM – Мифы народов мира / Гл. ред. С. А. Токарев. – Т. 1–2. – М., 1980–1982.

MC – Мифологический словарь / Гл. ред. Е. М. Мелетинский. – М., 1991.

СБН – Словарь белорусского наречія / Составленный И. И. Носовичем. – Санкт-Петербург, 1870.

Фасмер – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. – Т. 3. – М., 1987.

Rašant straipsnį naudotasi Bronislavos Kerbelytės sudarytu Lietuvių pasakojamosios tautosakos katalogu, kuris yra Lietuvių literatūros ir tautosakos institute.